

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.6>**О. В. Мінченко**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ VERSUS РЕЛЯТИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУТНОСТІ ПРАВА

У статті аналізується сутнісна характеристика права – універсальність. Наголошується на важливості інтерпретації права не тільки через універсальний контекст, але і через регіональний, що є фактором такої властивості права, як релятивізм. Зазначається, що проблематика універсальності права як регулятора суспільних відносин актуалізується у транзитивні періоди розвитку суспільства, коли усталена правнича парадигма уже не може задовольнити потреби соціуму в забезпеченні стабільності та порядку, не дає відповідей на актуальні проблеми.

Тематика універсальності та регіональності права є предметом порівняльного правознавства, однак в її межах не вирішується її теоретико-методологічний аспект. Обґрунтовується, що факторами релятивізму права є, зокрема, те що: 1) у різних національних системах права як право сприймаються не різні аспекти одного і того ж явища, а зовсім різні явища (в англо-американській правовій системі – судовий прецедент, у звичайній правовій системі – звичай, у релігійній – релігійний текст. Аргументується висновок, що універсальність права слід інтерпретувати таким чином, що у межах національних систем права використовуються як основні регулятори соціальної поведінки людей різні явища, які позначаються одним і тим же терміном «право». Спільність використовуваного терміну не свідчить про єдність розуміння змісту позначуваного цим терміном явища в межах різних правових культур; 2) право доцільно розглядати крізь призму іманентності йому соціокультурного характеру. Його необхідно сприймати як культурне явище, яке має свої особливості в певному соціумі. Право – це не набір текстів; це цілісне, динамічне, соціокультурне явище. Його зміст може відрізнятися не тільки в межах різних сучасних систем права, а й у межах окремої правової системи.

Аналізується практика Європейського суду з прав людини на предмет різного сприйняття державами-членами Ради Європи окремих правових інститутів. Доводиться, що відмінності у правовому регулюванні у державах, які входять до єдиного правового простору, здебільшого стосуються тих відносин, більшість яких регулюється моральними нормами. Резюмується, що праву властивий бінарний характер: універсальність виявляється через використання саме права як основного регулятора суспільних відносин, однак зміст права має регіональний характер.

Ключові слова: право, релятивізм у праві, розуміння права, соціокультурність права, сутність права.

Постановка проблеми. Тематикою, яка завжди перебуває в центрі уваги вчених-правознавців, є сутність і зміст права. Нині відсутнє єдине розуміння цього соціального регулятора (на нашу думку, однакове сприйняття права навряд чи можливе). Водночас чи не найбільша увага до питання інтерпретації права виникає у транзитивні періоди розвитку суспільства. У цей час усталена правнича парадигма уже не може задовольнити потреби соціуму в забезпеченні стабільності та порядку, не даючи відповідей на актуальні проблеми того періоду. Тому

починаються активні пошуки з'ясування напрямів удосконалення юридичних засобів забезпечення правопорядку, а інтенція вчених направляється на сутнісні характеристики права. Вкотре піднімається питання щодо універсальності права, його національних особливостей, сутності та змісту права загалом і в межах окремої національної системи права зокрема.

Наразі стан України також можна описати як транзитивний: у чинному законодавстві закріплено значну кількість явищ і цінностей, властивих західній правовій культурі (цивілі-

зації). Маємо на увазі, зокрема, принцип верховенства права, правову державу, людську гідність і конституційну демократію, людські права. Однак у юриспруденції й досі сьогодні багато у чому превалює нормативістське розуміння права. Органи судової влади здебільшого послуговуються останнім. Тому значна частина нормативних приписів залишається «мертвим» правом, не реалізується у фактичних суспільних відносинах. Саме ця частина і складає фундаментальну сутність демократичного устрою, оскільки стосується людських прав.

Численні рейтинги, індекси (на кшталт верховенства права, демократії), а також статистичні дані про стан реалізації прав людини у державах світу, рівень корупції підтверджують низький рівень правової захищеності населення України, забезпечення реалізації людських прав та основоположних свобод. Ситуація погіршується недотриманням державою у багатьох випадках вимог, закріплених ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які передбачають право на справедливий судовий захист, на доступ до суду. Таким чином, для української правничої науки проблема сутності права, його змісту, права як універсального регулятора суспільних відносин набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних вчених, які присвятили свої роботи висвітленню проблематики розуміння права, у тому числі через його соціокультурну природу та в аспекті універсальності / регіональності, варто згадати С. Алаїс, Х. Бехруза, К. Гавриловську, О. Дашковську, М. Козюбру, А. Кучука, С. Максимову, Ю. Оборотову, Н. Онищенко, М. Савчина, О. Тихомирова.

Особливо слід виокремити монографічну роботу А. Кучука «Теоретичні основи правового поліцентризму», у якій вченим висвітлюються загальнотеоретичні положення правового поліцентризму, зосереджується увага на його онтологічному та гносеологічному вимірах. Автором здійснена інтерпретація правового поліцентризму в умовах правової інтеграції і глобалізації. На думку автора, неуніверсальність права є чинником існування різних правових культур (цивілізацій), тому основним принципом міжнародної комунікації має бути толерантність, а не сентенція західного світу [1, с. 2].

О. Дашковська, досліджуючи природу людських прав, також вказує на наявність дискусії щодо їх універсального / регіонального характеру: «Одна з дискусійних проблем сучасної

юридичної науки в контексті прав людини – їх належність до універсальних або відносних» [2, с. 5].

На цій же проблематиці акцентував увагу і А. Кучук: «Загалом не заперечуючи іманентності прав, кожній людині необхідно зважати на існування різних ідеологічних підходів до їх обґрунтування та змісту, що зумовлено особливостями світосприйняття у межах кожної з правових культур, адже права людини (як і право загалом) є явищем соціокультурним» [3, с. 128–129]. Водночас слід вказати, що ця тематика більш системно, але без акцентування уваги на самій проблематиці універсальності та регіональності висвітлюється в межах юридичної компаративістики.

Мета статті полягає у приверненні уваги науковців до проблеми універсальності права та релятивізму у праві, необхідності усвідомлення соціокультурної природи права.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової та навчальної літератури з права дозволяє зробити висновок про універсальний характер людських прав і права загалом. Так, щодо першого наводяться посилання на низку міжнародно-правових документів, зокрема Загальну декларацію прав людини, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права, що були прийняті в 1966 році, та інші міжнародні договори (як *soft law*, так і *hard law*). Щодо другого, то вказується, що право використовується усіма суспільствами для врегулювання суспільних відносин. Загалом погоджуючись із можливістю такого розуміння права, а також людських прав, їх сутності, слід зазначити про такі їх положення.

По-перше, дійсно, усі існуючі нині держави визнають значимість права для регулювання суспільних відносин, забезпечення порядку та сталого розвитку соціуму. На це вказують положення юридичної компаративістики (порівняльного правознавства), які характеризують соціальні регулятори у різних типах правових систем (правових родинах), визначають їх особливості та виявляють спільні риси. Відмінності між «правовими системами багатьох країн може стати набагато меншими, якщо виходити не з конкретних правових норм, а з більш-менш постійних елементів, які використовуються для створення, тлумачення, оцінки норм. Самі норми можуть бути різноманітними до нескінченності, але засоби їх створення, систематизації, тлумачення показують наявність деяких

типів, яких не так вже і багато» [4], – зазначає Ю. Кравцова.

Вона наголошує і на тому, що «якщо зробити порівняльний аналіз правових систем, то різниця між ними стає очевидною» [4]. Цей висновок підтверджує тезу про те, що у різних національних системах права як право сприймаються не різні аспекти одного і того ж явища, а зовсім різні явища. Так, в англо-американській правовій родині як право насамперед називається судовий прецедент (рішення судового органу), а у родині звичаєвого (традиційного) права – звичай (традиція); при цьому в останній звернення до суду не сприймається суспільством як позитивний соціальний акт. «Конфуціанство не сприймало звернення до суду за захистом своїх прав. Відповідно до етичних уявлень вважалося, що коли будь-який інтерес людини й було порушено, то це не дає їй морального права звертатися до суду. Звернення до суду тлумачилося як зневага правил «правильної» поведінки» [5].

В межах держав, які складають релігійну правову родину, як основний регулятор соціальної поведінки людини використовується релігійний текст. Саме йому надається перевага, навіть порівняно з прескриптивним текстом. Отже, універсальність права слід інтерпретувати таким чином, що у межах національних систем права використовуються як основні регулятори соціальної поведінки людей різні явища, які позначаються одним і тим же терміном «право». Водночас спільність цього терміну не свідчить про єдність розуміння змісту позначуваного ним явища в межах різних правових культур (цивілізацій).

Доречно зазначити, що така ж ситуація спостерігається і з людськими правами. Так, називаючи Загальну декларацію прав людини як приклад універсального міжнародного акту, зазвичай не вказується історія його прийняття. Зокрема, йдеться про те, що не всі держави підтримали прийняття цієї декларації. Маємо на увазі окремі з них, які мають релігійно-традиційну правову родину, а також Союз Радянських Соціалістичних Республік та його сателітів. Причиною цього було несприйняття концепції людських прав як невід'ємних природних фундаментальних рівних можливостей людини, що покладають обов'язки на державу, є вимогою до неї та існують незалежно від волевиявлення органів державної влади.

Показовим у цьому контексті також є той факт, що в межах правової доктрини прак-

тично не згадується про Декларацію АСЕАН про права людини, Каїрську декларацію людських прав, у яких закріплено дещо інше сприйняття прав людини, ніж властиве класичному їх розумінню західною правовою традицією. Так, згідно з п. 6 ст. 6 Каїрської декларації про права людини в ісламі «чоловік відповідає за достаток і благополуччя сім'ї», а відповідно до ст. 25 «ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення або пояснення будь-яких статей цієї Декларації» [6].

Крім цього, варто згадати, що Сполучені Штати Америки не ратифікували Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, а підписали лише Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Пов'язано це з тим, що в межах американської системи права як права людини сприймається лише так зване перше покоління людських прав. Ані економічні, ані соціальні, ані культурні права не розглядаються як людські права, їх забезпечення залежить від волевиявлення публічної влади, а тому їм не властивий природний і невідчужуваний характер.

По-друге, право доцільно розглядати крізь призму іманентності йому соціокультурного характеру. Право необхідно сприймати як культурне явище, яке має свої особливості в певному соціумі. Право – це не набір текстів; це цілісне, динамічне, соціокультурне явище. Його зміст може відрізнятись не тільки в межах різних сучасних систем права, а й у межах окремої правової родини. Це пов'язано з ідеологічними, культурними, ментальними особливостями становлення та функціонування національного права.

Показовою у цьому аспекті є практика Європейського суду з прав людини. Так, Європейський суд з прав людини у одній зі справ зазначив, що «шлюб має укорінені соціальний і культурний зміст, який може відрізнятись у різних державах. Суд нагадує, що він не повинен підміняти власним рішенням рішення внутрішньодержавної влади, яка знаходиться в кращому положенні для оцінки та реагування на потреби суспільства у цій сфері» [7]. Як бачимо, правозахисний інститут Ради Європи вказує на наявність різних інтерпретацій одного з інститутів сімейного права у європейських державах. При цьому судовий орган вказує і на фактори такого різного тлумачення: культурні та соціальні особливості соціальних утворень.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Б. проти Франції» (B. v. France)

прямо вказується на відмінності в царині права конкретних держав: «Суд зазначає, що між Францією і Англією існують значні відмінності в їх системах права і судовій практиці у сфері цивільного стану, зміни імен, використання документів, що посвідчують особу» [8].

Це лише незначна частина рішень Європейського суду з прав людини у справах, в яких йдеться про відмінності, однак і вона дозволяє побачити, що відмінності у правовому регулюванні у державах, які входять до єдиного правового простору (маємо на увазі держав-учасниць Ради Європи), здебільшого стосуються тих відносин, прерогатива регулювання яких надається моральним нормам. Мораль є культурним надбанням конкретного суспільства, елементом його світогляду, а це знову вказує на правильність висловленого нами твердження про соціокультурний характер права, що так чи інакше є фактором його релятивізму.

У цьому контексті варто згадати слова індійського філософа права С. Пракаша щодо того, що недоцільно та помилково вважати наявність єдиного розуміння моралі, як і будь-яких інших цінностей. Позиція щодо існування монізму в цьому питанні, на думку вченого, «ігнорує той факт, що існує низка різних цінностей, які можуть не співпадати. Ця система небезпечна тим, що спотворює дійсність, переконуючи нас в уявленні про наявність певної всезагальної сутності, яка містить у собі всі можливі рішення, і тим, що, передбачаючи лише одну правильну відповідь, вона являє собою зручне виправдання для тиранії» [9, с. 278–279]. З наведеним важко не погодитися, з огляду на дані юридичної компаративістики, на загальновідомі факти про плюралізм культур, релігій, систем права.

У цьому контексті варто вказати і на те, що глобалізаційні процеси не заперечують тези про плюралізм світоглядів різних народів, їх ментальні особливості. Навпаки, саме завдяки глобалізації ці відмінності стали очевидними, виявилися, сприяючи процесу, який у соціологічній науці названий глокалізацією. «Однак більшість дослідників обґрунтовують існування та розвиток нового, сучасного процесу – глокалізації таким висловом: «Мислити глобально, але діяти локально». Такий підхід вимагає від країн розробки і впровадження стратегій управління державним розвитком, спрямованих як на захист національних інтересів, так і на розвиток у єдиній родині – світовому співтоваристві, що і повинно бути предметом подальших наукових розвідок» [10, с. 201], – зазначає С. Жуков.

Багато у чому тематика толерантності викликана саме виявленими у процесі глобалізації глокалізаційними особливостями. Сутністю толерантності і є сприйняття плюралізму, можливості існування іншого (іншого світогляду, іншого сприйняття окремих явищ, інших цінностей, інших соціальних регуляторів), визнання рівності різних культур і недопущення сентенції однієї з них.

Висновки і пропозиції. Таким чином, праву іманентний бінарний характер. З одного боку, йому властивий універсальний характер: саме праву віддається перевага сучасними суспільствами як основному регулятору соціальних відносин; з іншого боку, у різних правових культурах (національних системах права) здебільшого визначаються не різні аспекти одного і того ж явища, а різні явища: звичай, судовий прецедент, релігійний текст. Фактором неможливості існування єдиного розуміння права є соціокультурний характер права. Право є культурним надбанням відповідного соціального утворення. Саме такий контекст інтерпретації сутності та змісту права має стати підґрунтям для подальших наукових досліджень царини права.

Список використаної літератури:

1. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
2. Дашковська О. Права людини в глобалізованому світі: універсалізм чи релятивізм? *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 5–13.
3. Кучук А. Універсальність / регіональність прав людини: правовий дискурс. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 1/1. С. 127–131.
4. Кравцова Ю.О. Правові системи. Світовий досвід. URL https://minjust.gov.ua/m/str_2694.
5. Юридична компаративістика. Мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiou.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec4.html.
6. Каирская декларация о правах человека в исламе. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_882.
7. Case of Schalk and Kopf v. Austria, Application no 30141/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605>.
8. Case of B. v. France, Application № 13343/87, Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 March 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57770>.
9. Синха С.П. Юриспруденция. Философия права. Краткий курс / Пер. с англ. М. : Издательский центр «Академия», 1996. 304 с.

10. Жуков С.А. Глокалізація як сучасний і перспективний процес розвитку світового господарства та міжнародних економіч-

них відносин. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 3(44). С. 199–201.

Minchenko O. V. Universality versus relativity in the context of the essence of law

The essential characteristic of law – universality is analyzed in the article. The importance of interpreting law not only through the universal context, but also through the regional one, which is a factor in such a property of law as relativism is emphasized. It is noted that the issue of universality of law as a regulator of social relations is relevant in the transitional periods of society, when the established legal paradigm can no longer meet the needs of society to ensure stability and order and does not provide answers to pressing problems.

Thematics of universality and regionality of law is a subject of comparative jurisprudence, however, its theoretical and methodological aspect is not solved within its limits. It is substantiated that the factors of relativism of law are, in particular, that: 1) within various national systems of law as law are perceived not different aspects of the same phenomenon, but completely different phenomena (in the Anglo-American legal system it is a judicial precedent, in a common law system it is a custom, within the religious one it is a religious text The conclusion is that the universality of law should be interpreted in such a way that within national systems of law various phenomena are used as the main regulators of social behavior of people, denoted by the same term “law”. The term used does not indicate a unity of understanding of the meaning of the phenomenon denoted by this term within various law cultures, 2) law should be considered through the prism of social and cultural nature immanent to it. Law should be perceived as a cultural phenomenon that has its own characteristics within a particular society. Law is not a set of texts; it is an integral, dynamic and social and cultural phenomenon. And its content may differ not only within various modern law systems, but also within a separate law system.

The European Court of Human Rights practice concerning diverse perception of individual legal institutions by the member states of the Council of Europe is analyzed. It is proved that the differences in legal regulation in the states that are part of the single legal space mainly relate to those relations, most of which are governed by moral norms. It is concluded that binary nature is inherent to law: universality is manifested through the use of law as the main regulator of social relations, however, the content of law is regional in nature.

Key words: law, relativism in law, understanding of law, social culture of law, essence of law.